

2. Говлет Міхаель, Рамеш Магадеван. Дослідження державної політики. — Л.: Кальварія, 2004.
3. Иванов И. Д. Европа регионов. — М., 1998.
4. Киссе А. И. Этнический конфликт: теория и практика. — К., 2006.
5. Ларина Н. И., Кисельников А. А. Региональная политика в странах рыночной экономики. — М., 1998.
6. Мелкушов А. А. Канадский федерализм: теория и практика. — М., 1998.
7. Ростецька С. І. Наукові підходи та методи управління конфліктом у сучасному суспільстві // Перспективи. — 2002. — № 3.
8. Туровский Р. Ф. Сравнительный анализ тенденций регионального развития России и Украины // Полис. — 1999. — № 6.
9. Туровский Р. Ф. Территориальное распространение этносоциального конфликта // Вестник Московского университета. Сер. 12. — 1995. — № 3.
10. Семченков А. С. Формы управления межгосударственным конфликтом // Вестник Московского университета. Сер. 12. — 2005. — № 6.
11. Черкасов А. Сравнительное местное самоуправление: теория и практика. — М., 1998.

УДК 340.12:008:281.9

І. А. Бальжик

ПРАВО Й ДЕРЖАВА В УМОВАХ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Сучасні уявлення про право й державу багато в чому визначаються виходом до нових світоглядних підстав, до іншої психології сприйняття життя, до іншої позиції людини в сучасному світі. Показово у цьому зв'язку використання методології цивілізаційного підходу з ідеєю існування культурно-історичних типів (локальних цивілізацій) [10, 11].

Можна помітити, що в цивілізаційному підході виділяються два напрямки: теорія стадіального розвитку цивілізації та теорія локальних цивілізацій. Для стадіальної теорії характерний розгляд цивілізації як єдиного процесу прогресивного розвитку людства, у якому виділяються певні стадії (етапи). Більш обґрунтованою й такою, що відповідає існуючим реаліям, є теорія локальних цивілізацій, у якій всесвітньо-історичний процес подається як сукупність історично сформованих спільностей, які займають визначену територію та мають свої особливості соціально-економічного, політичного, правового й культурного розвитку [9, 9].

Культурно-історичні цивілізації, що мають свої особливості культурного й соціального розвитку, становлять, за Н. Я. Данилевським, — 13 типів або «самобутніх цивілізацій», у А. Тойнбі — 6 типів, у О. Шпенглера — 8 типів. Сильна сторона методології цивілізаційного підходу — урахування специфіки країн і регіонів, розгляд суспільних процесів крізь призму багатолітності, багатофакторності розвитку, зіставлення різних цивілізацій та їхніх досягнень, тлумачення таких характеристик розвитку, як релігія, культура, менталітет [22, 409–411, 429–431].

Сьогодні уявлення про класифікації сучасних цивілізацій пов'язуються з п'ятьма різновидами: західною, південноазійською, далекосхідною, ісламською та євразійською. Вважається, що для культурного ядра євразійської цивілі-

зації пріоритетні цінності держави, влади й владного статусу, які співіснують із цінністю освіти, інтелігентності, волі-свободи як повної незалежності від влади-держави [16, 16]. Як відзначав Н. Я. Данилевський, характеризуючи цю цивілізацію як слов'янський культурно-історичний тип, у ньому проявляється синтез всіх сторін культурної діяльності, здатний вирішувати задовільно не тільки релігійні, політичні, власно культурні, але й суспільно-економічні завдання [2, 91–92].

Для А. Дж. Тойнбі кожна цивілізація є своєрідною спробою загальнолюдської творчості й загальнолюдського досвіду. Певні межі у часі, просторі, культурі дають інтелігібельну одиницю цивілізації тому, наприклад, «якщо ви йдете від Греції, Сербії або Росії, намагаючись зрозуміти їхню історію, ви приходите до Православного християнства або Візантійського миру». А. Дж. Тойнбі вважав, що Росія завжди перебувала у руслі візантійської історичної традиції, імперської й православно-християнської і навіть більшовикам не вдалося її перебороти. Показово, що головним системоутворюючим фактором, фундаментом російської цивілізації він вважав православ'я і візантизм [19, 369].

Традиції візантійської культури мають для нашого суспільства особливе значення, оскільки Візантія виступала наставницею слов'янського світу [6, 21]. Можна погодитися з розумінням візантизму та його впливом на розвиток нашого суспільства К. Н. Леонтьєвим, який писав, що «візантизм, тобто Церква й Цар, прямо або побічно, але у всякому разі глибоко проникають у самі надра нашого суспільного організму» [7, 45]. Історик С. М. Соловйов вважав, що в наслідок прийняття християнства від Візантії греко-римський вплив виявляється переважно в галузі права [18, 26].

На думку істориків візантійського права, серед цивілізацій минулого не було такої, яка б залишила після себе більше писаних законів, ніж Візантія [8, 6]. Візантійське право розвивалося під впливом комплексу норм, успадкованих від Римської імперії, у першу чергу мова йде про звід Юстиніана, який зберігав свій вплив на візантійську правову культуру не тільки в період існування Візантійської держави. Разом з тим нормативи римського права були перероблені й переглянуті візантійськими юристами з використанням місцевих традицій і норм канонічного права.

Розмаїтість використаних у Візантії джерел права дозволила дослідникам правової культури Візантії стверджувати існування в ній деякого юридичного плюралізму як співіснування і взаємодії багатьох правових систем різного походження.

Суть візантійської цивілізації становить органічну єдність трьох компонентів: по-перше, елінізм як духовну наступність з культурою античної Греції; по-друге, романізм як систему державно-правових і політичних доктрин, успадкованих від Римської імперії; по-третє, християнство як складний комплекс вірувань, що йдуть зі Сходу. Важливо при цих обставинах бачити істотне розходження не тільки між римською й візантійською цивілізаціями, але й між римським і візантійським правом. Насамперед, принципове розходження між римським і візантійським правом полягає у тому, що канонічне право

виступає як антитеза римському праву, у той час як у візантійське право канонічне входить як його складова частина [8, 23].

Найбільш значним фактором, що вплинув на правову культуру Стародавньої Русі, безсумнівно, було християнство з його ідеями першості божественного над людським, духовного над матеріальним і земним [15, 33]. Правові ідеї давньоруської епохи склалися в основному завдяки церковному (канонічному) праву, що і саме було важливим компонентом правової системи Київської Русі [20, 15].

Отже, як і у візантійському праві, канонічне право в давньоруському праві виступало як найважливіша складова світської правової системи [3, 32].

У наш час про феномен візантійського права пише С. С. Алексєєв, підкреслюючи, що саме воно стало серцевиною самобутньої російської цивілізації. Це право спирається на догми православ'я і має за змістом позитивні риси [1, 192].

Така характеристика візантійської правової культури — суть лише відображення тривалої дискусії щодо феномена візантійської цивілізації та її складової — візантійського права, яка вибудована на основі ідей супротивників візантизму, що зводять саме існування візантійської цивілізації до виключно зовнішніх форм взаємин влади і людини [10, 178].

Слід зазначити, що чимала роль у генезисі держави належить християнській релігії. При цьому християнство було одним з перших віровчень, яке не тільки не претендувало на статус державної релігії, але спочатку перебувало в опозиції до влади. Зокрема, якщо розглядати Західну Європу, де сформувалася концепція світської держави, то дохристиянські релігії Стародавньої Греції й Риму були державними. Інакше кажучи, споконвічно релігійна ідеологія була водночас державною ідеологією. Існуючі опозиційні уряду культури й релігії, наприклад піфагорейство, прагнули опанувати державною владою для твердження норм і цінностей свого вчення як державних. Християнство, як відзначають дослідники, «проголосило, що є сфери, непідвласні державі, що виходять за рамки її повноважень ...індивід відгороджував ділянку, в якій вважав себе вільним від контролю держави» [5, 60]. Наступним кроком на цьому шляху стало встановлення правових норм, що використовувалися для огороження від державного втручання в особисту сферу, що вивело до ідеї правової держави [17, 80].

Канонічне право християнської церкви відіграло важливу роль як один з факторів правових систем, що вплинули на формування багатьох. Це було обумовлено не тільки важливим місцем, яке займала церква протягом декількох історичних періодів у розвитку права, але й об'єктивними властивостями самих канонічних приписів. Свого часу канонічне право церкви поряд із системою норм римського цивільного права розглядалося органами різних держав, уповноваженими творити право, як свого роду ідеальний правовий порядок для втілення високих ідеалів, до яких варто прагнути кожному законодавцеві при створенні власної правової системи.

Безспірно, що священна книга християнської релігії — Біблія вплинула на формування права багатьох країн як на рівні всієї правової системи, так і на рівні окремих галузей права [11, 5].

Характеристику православної цивілізації варто пов'язати із теократичною моделлю держави.

Звичайно під теократією розуміється форма держави, де політична й духовна влада зосереджена в руках однієї людини — глави духовництва, визнаного як «земне божество», «первосвященик» тощо. Разом із тим дослідники обґрунтовано стверджують, що у виявленні теократичних тенденцій сучасного суспільства необхідно брати до уваги весь комплекс взаємодії державної влади із соціальними інститутами, а не тільки структуру верховного управління [17, 20].

Слід підкреслити, що в теократично організованому суспільстві існує не просто державна релігія, а релігійна держава, тобто держава являє собою релігійну організацію в масштабі суспільства з усіма атрибутами державної влади.

Генезис теократії дістав свого вираження у різних формах — від родоплеми́нних утворень до теополітичних співтовариств і держав, при цьому теократія характеризується політико-владними взаємодіями, що складаються із приводу здійснення релігійно-правових норм та у результаті здійснення вищої політичної влади релігійними лідерами. В цілому теократія виступає як система релігійно-політичних владовідносин, що складаються в родоплеми́нних союзах на стадії їхнього переходу до держави, у державах та у теополітичних співтовариствах у процесі реалізації релігійно-правових приписів, а іноді у ході здійснення верховної політичної влади релігійними лідерами.

Проблема теократизації держави є актуальною і для сучасної України. Приблизно протягом півтора тисячоліття ідеалом церковно-державних відносин у православ'ї вважався принцип симфонії, який припускає співробітництво церкви й держави у справі досягнення Царства Божого. Дані уявлення про взаємодію світської та духовної влади зародилися у Візантії, де після навернення імператора Костянтина в християнство було розпочато спробу державотворення. Образно симфонія виражається у вигляді співвідношення душі й тіла: як людина являє собою нерозривну єдність духовного та тілесного, так і держава повинна представляти релігійно-політичну цілісність [21, 430]. Маючи перед собою загальну священну місію, світська й духовна влада, проте, виконують її, залишаючись у межах власної сфери відання. Держава, використовуючи зовнішні засоби соціального управління, зобов'язується здійснювати в політиці принципи християнської моралі, заступатися за православну віру, оберігати цінності православного віровчення й культу, захищати зовнішні форми релігійного життя: храми, монастирі та приналежну релігійним громадам власність, а також бере на себе функцію санкціонування й забезпечення реалізації норм церковного права. Ці обов'язки можна назвати священними тому, що, виконуючи їх, держава, з погляду православ'я, змінюється, перетворюючись зі знаряддя насильства на інструмент реалізації істини та добра. Церкві ж, при симфонічному устрої, слід займатися, головним чином, внутрішнім перетворенням світу шляхом здійснення функцій богослужіння та учителювання, наповнюючи політику держави релігійно-моральним змістом.

Симфонія є однією з моделей теократичних владовідносин. При симфонії

стирається чітка грань між державою та церквою: вони зливаються в єдине утворення — церковну державу, кінцевою метою якої є досягнення божественного царства [12, 41]. Держава, яка прагне втілити в життя релігійні ідеали, бере на себе виконання зовнішніх релігійних функцій та визнає юридично рівну силу за церковним і світським правом, є теократичною. Такою і була Візантійська держава.

Коли йдеться про той або інший регіон у парадигмі «плюралізму цивілізацій», мається на увазі дещо статичне, якийсь стійкий сплав історії та географії, цінностей та укладу, в яких втілений кристалізований досвід, що передається з покоління в покоління. Таким чином, православний світовий регіон характеризується своєрідним сплавом цивілізаційних і формаційних механізмів; він характеризується перманентною полемікою з місцевими особливостями (тобто з самим собою) в ім'я руху до сакрального й універсального.

А. С. Панарін вважає, що на сьогоднішній день необхідно оцінити відповідний потенціал російської цивілізації, що коріниться, зокрема, у її православному архетипі [14, 10].

Також слід зазначити, що, на думку провідного євразійця Н. Н. Алексеєва, ідеальним типом євразійської держави буде повноцінна візантійська модель, яка поєднує грізний принцип іосиплянського спостереження з милосердним принципом заволзького спогляду [4, 79].

Цивілізаційна проблематика у своїх основах є духовною та вимагає вміння читати знаки майбутнього в культурній спадщині й насамперед у сакральних цінностях, що становлять її ядро. Стійкість довгостроковим суперетнічним спільностям надають релігії. Для східнослов'янської спільності такою релігією є православ'я [13, 367]. Тому логічними є пропозиції щодо використання спадщини візантійської — материнської (якщо вживати термін А. Тойнбі) цивілізації.

Мова іде про звертання до родинного духовно-релігійного типу, норми якого близькі нашій культурі, на відміну від західноєвропейського або американського типу. В останньому випадку потрібна відмова від власної традиції, бруталне трощення ідентичності, у той час як перша ситуація пов'язана з реконструкцією власної традиції й поглибленням ідентичності. Той факт, що візантійський досвід вилучений від нас історичною відстанню в кілька століть, має натхненне значення, оскільки, у зв'язку з неможливістю механічного перенесення далекого досвіду, ми використовуємо його творчу інтерпретацію [14, 182–185].

Література

1. Алексеев С. С. Восхождение к праву: поиски и решения. — М.: Норма, 2001.
2. Данилевский П. Я. Россия и Европа. — М.: Книга, 1991.
3. Древнерусское государство и право: Учеб. пособие / Под ред. Т. Е. Новицкой. — М.: Зерцало, 1998.
4. Дугин А. Г. Теория евразийского государства // Философия права. — 2000. — № 1.
5. История политических учений / Под ред. О. В. Мартышина. — М., 1996. — Вып. 1.
6. Каядан А. П. Византийская культура (X–XII вв.). — 2-е изд. — С.Пб.: Алетейя, 2000.
7. Леоптьев К. Н. Византизм и славянство // Апология мировой правовой мысли: В 5 т. — М., 1995. — Т. 5. Россия, конец XIX–XX век.
8. Медведев И. П. Правовая культура и Византийская империя. — С.Пб.: Алетейя, 2001.

9. Оборотов Ю. П. Традиции и новации в правовом развитии. — О.: Юрид. л-ра, 2001.
10. Оборотов Ю. П. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания к постижению права): Монография. — О.: Юрид. л-ра, 2002.
11. Опорні конспекти з курсу «Капоницке право». — Тернопіль: Юрид. ін-т ТАНГ, 2004.
12. Павлова С. В. Симфония властей: историко-теоретический аспект // Актуальные проблемы истории и теории российского права. — 2002. — № 1.
13. Панаарин А. С. Политология. — М.: Проспект, 1998.
14. Папарип А. С. Православная цивилизация в глобальном мире. — М.: Алгоритм, 2002.
15. Папаян Р. А. Христианские корни современного права. — М.: Норма, 2002.
16. Розов П. С. Структура социальной оптологии по пути к синтезу макроисторических парадигм // Вопросы философии. — 1999. — № 2.
17. Салыгин Е. П. Теократическое государство. — М.: Моск. обществ. науч. фонд, 1999.
18. Соловьев С. М. Предисловие к «Истории России с древнейших времен» // Чтения и рассказы по истории России. — М., 1989.
19. Тойнби А. Дж. Постижение истории: Сборник / Пер. с англ. Е. Д. Жаркова. — 2-е изд. — М.: Айрис-пресс, 2002.
20. Федоренко Т. Вплив християнського світогляду на правосвідомість та правову культуру Київської Русі (кінець X — перша третина XIII ст.) // Право України. — 2001. — № 8.
21. Цыпин В. А. Курс церковного права: Учеб. пособие. — Київ: Християн. життя, 2004.
22. Энциклопедический словарь по культурологии / Под общ. ред. А. А. Радугина. — М.: Центр, 1997.

УДК 342.5:316.3

Р. М. Міщенко

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Побудова України, зокрема, як суверенної правової, соціальної держави, що має передусім ефективно здійснювати конституційні функції забезпечення законних прав і свобод людини і громадянина та науково-обґрунтовано вирішувати завдання прогресивного руху українського суспільства, неможлива без демократичної трансформації. Проблема сучасної державної організації українського суспільства на демократичних засадах, у тому числі організації Української держави, є однією з фундаментальних теоретичних і практичних проблем. «На моє глибоке переконання, — наголошує президент АПрН України, академік НАН України та АПрН України В. Тацій, — і практика державно-правового будівництва постійно підтверджує цей висновок, розбудова України як демократичної, правової, соціальної держави можлива лише на міцному фундаменті знань, які дає юридична наука» [1].

Слід зазначити, що у юридичній літературі немає чіткого визначення понять «державна влада», «правова, соціальна держава», «громадянське суспільство», хоча окремі аспекти зазначених явищ досліджувалися в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених (зокрема, Л. Алексєєва, С. Алексєєва, В. Бабкіна, Ж. Бержеля, В. Дзодзієва, Ф. Гаска, С. Головатого, Р. Гринюка, А. Дайсі, А. Зайця, Дж. Кіна, М. Козюбри, В. Колейчикова, Є. Лук'янова, М. Матузова, В. Нерсесянца, М. Орзіха, О. Орлової, О. Петришина, В. Погорілка, П. Рабіновича, В. Селі-